

mål+²mæle

Lys kaffe, un- pigelæsp og kongeligt sch

Lars Brink aflytter moderne danske udtaletrends i anden og sidste del af sin oversigt.

Læs den

side 5.

Se giraffen – og lær af dens sprog!

Girafsprøget og ulvesprøget – hvad de dækker over, og hvad de har med mennesker at gøre?

Bliv klogere på det

side 12.

Sie: det tyske De – eller?

Bjarne Ørsnes forklarer, at det ikke er så ligetil at sammenligne danske og tyske tiltalepronomen. Se, om du føler dig tiltalt

side 16.

Alt er sport!

I hvert fald trænger dens sprogbrug ind på vores liv og hverdag. Hvor voldsomt det er, viser Henrik Lorentzen på

side 21.

Hr. Beskidtsen og fru Behåretsen

Man kan blive ordentlig onomastisk misundelig, når man læser Thomas Olanders udlægning af de utrolige russiske efternavne fra

side 27.

Sprogquiz om spansk

Redaktionen har været på studietur til Madrid og lod sig inspirere til en anderledes bagside-opgave

side 32.

Spørgsmål og svar
om sprog

2

Nyere danske lyd-
love 2

5

Giraf- og ulvesprøget

12

»Waren wir schon
beim Du?«

16

Der er gået sport
i sproget

21

Russiske efternavne

27

Svar til
Sprogviden med
spansk tema

31

i Sprogviden
med spansk tema!

32

Sproget er kilden til
alle misforståelser.

Antoine
de Saint-Exupéry

Spørgsmål og svar om sprog

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S
 E-mail: ce@hum.ku.dk

? Dimensionering

I efteråret 2014 har der været en hel del debat om en såkaldt »dimensionering« af navnlig de humanistiske uddannelser i Danmark. Hvad ligger der i det ord, og hvor kommer det fra? Jeg har i hvert fald ikke hørt eller læst om det før nu. Jeg ved godt, hvad *dimension* betyder, men det forklarer vel ikke rigtig det aktuelle ord eller dets betydning?

Venlige hilsner
 Lene Lovich
 Nykøbing Mors

! Den tidligere forsknings- og uddannelsesminister Sofie Carsten Nielsen kom sidst i september 2014 pludselig på manges læber. Det samme gjorde operationsnavnet for hendes beslutning om at begrænse studenteroptaget på Humaniora i Danmark: *dimensionering*.

Ifølge *Den Danske Ordbog* (2003-05, tilgængelig på internettet) betyder verbet *dimensionere* at 'give noget en bestemt størrelse eller udformning passende til et bestemt formål'. Det er en ret abstrakt, bred og fleksibel betydning, der ikke specificerer hverken retning (ned/op) eller sammenhæng. Forbindelsen til *dimension* er, at noget med denne handling får de rette *dimensioner*.

DDO giver heller ikke ordet nogen markering for evt. fagligt tilhørsforhold. Men analyserer man en større mængde teksteksempler, der indeholder *dimensionere/-ing*, bliver det tydeligt, at ordet faktisk ofte har en faglig basis: Langt hovedparten af de eksempler, jeg har set på, er *byggetekniske*. Ordet optræder i forbindelse med *faskiner*, *stålspær*, *kloaker*, *radiaatorer*, og hvad man under et byggeri ellers kan få brug for at beregne og tilpasse størrelse eller form af.

Men herudover har ordet allerede i mange år været i brug om menneskelige forhold, navnlig om bemanding

af offentlige funktioner inden for sundheds- og beredskabsområdet: »Prognose og *dimensionering* for fremtidigt antal speciallæger og specialtandlæger« (2009), »Risikobaseret *dimensionering* blev indført i 2005 og erstattede centralt fastsatte og meget detaljerede regler om, hvor stort beredskabet skulle være«. Heller ikke her er der nogen specifikation af retningen for dimensioneringen.

Som det bruges af ministeriet i den aktuelle sag, er *dimensionering* eufemistisk, altså forskønnende. Alvorlige nedskæringer på 30-50 % eller mere betegnes netop ikke med det ord, som »ofrene« for dem selv ville anvende. I stedet bruges et ord med en klang af teknisk term og dermed sagkundskab. Det er den bevidst manipulerende brug af et, som vi lige har set, betydningsmæssigt ret åbent verbum til kun at betyde 'tilpasse nedad', der er problemet. Dermed kommer ordbrugen i familie med *engagement*, *bidrag* og *operation for krigsdeltagelse*, dvs. der er tale om politisk spin, der ligesom reklamesprog skal forsøge at overbevise modtageren om rigtigheden eller attraktiviteten af noget, man ellers ikke ville være tilbøjelig til at sluge.

Nu er det så bare spørgsmålet, om den eufemistiske sprogbrug vil få blivende karakter og større udbredelse. Gør den det, kan det sagtens tænkes, at artiklen i DDO skal suppleres med en ny betydning, fx: 'nedskære, navnlig mht. mennesker i en sammenhæng'.

? Skilles ad

Er det rigtigt, at *skilles (ad)* kun kan bruges om ting, man deler, mens kun *skilles* kan bruges om mennesker? Jeg er stødt på få tilfælde, hvor *skilles ad* er brugt om mennesker. Kan det være afsmitning fra svensk *skiljas åt*, eller kan det i grunden også kun bruges om ting og ikke som synonym til *skiljas*?

Kan man vælge mellem at sige være *venner med* som leksikalisk forbindelse, uanset om subjektet er ental eller flertal, og at bøje *ven* i tal efter subjektet?

Michael Bach Ipsen

! *Skilles ad* om mennesker skulle være godt nok. Sådan har man sagt og skrevet gennem århundreder: *der var to drenge der var kommet op at slås, men gårdvagten sørgede for at skille dem ad – vi skiltes ad ved titiden – aldrig, aldrig skal de skilles ad – Peter og Lise er ikke til at skille ad*. Eller som det også kan udtrykkes: *de er uadskillelige*.

Ad er ikke obligatorisk i disse forbindelser: *gårdvagten skilte de to drenge (ad)* osv., men *ad* kan ikke bruges når det drejer sig om opløsning af ægteskab. *Ole og Lise skal ikke skilles* betyder ikke det samme som *Ole og Lise skal ikke skilles ad*. Det sidste kunne jo bare være overvejelser i forbindelse med en bordplan.

Så var der problemet med en eller flere *venner*.

Prøv at se på ental og flertal i dette grammatiske mønster: *Ole og Ulla er kollegaer/Ole er kollega* (ikke

kollegaer) med Ulla. Jens og Peter var naboer/Jens var nabo (ikke naboer) med Peter. Finn og Jørgen er spejderkammerater/Finn er spejderkammerat med Jørgen. Sådan kan man blive ved, og det er klart at Hans er venner med Kim falder udenfor. Til gengæld er der solid tradition for at formulere det på den måde: *Sæt, at jeg blev gode venner med ham istedenfor med Dig*, skriver M.A. Goldschmidt omkring midten af 1800-tallet.

EH

? I fuldt alvor

Hvorfor hedder det *i fuldt alvor*? Når nu *alvor* er fælleskøn!

Venlig hilsen

Gorm Rasmussen

Tostenæs

! Svaret afhænger af, hvad man mener med »hedder«. Hvis man mener 'skal' eller 'bør skrives eller siges', så er svaret: Det hedder det heller ikke (kun).

Men hvis der menes 'kan forekomme, og regnes af normerende instanser ikke som ukorrekt', og det gør fx den videnskabelige *Den Danske Ordbog* ikke, idet den nævner både den nulbøjede og den *t*-bøjede form, så er svaret snarere: Der er en accepteret variation i brug af neutrumsbøjning af adjektivet i mere eller mindre faste konstruktioner med en substantivisk kerne.

Det kan skyldes, at der er tale om en fast vending; faste vendinger har også på andre områder afvigende (herunder »ugrammatisk«) adfærd.

Der er blandt de faste vendinger eller idiommer faktisk også eksempler, hvor det går den anden vej end i vores tilfælde. Fx er både *færdig arbejde* (i stedet for *færdigt arbejde*) og *fri internet* (i stedet for *frit* – eller bedre: *gratis* – *internet*) hyppigt brugt. Se bare reklamen uden på vognen, næste gang du kører i S-tog.

Man kunne få den tanke, at den »fejlagtige« *t*-form er et nyere fænomen ud fra forestillingen, at det generelt går tilbage for sproget eller sprogbrugerne. Men faktisk er *i fuldt alvor* lige så brugt i ældre tekster, oven i købet af almindeligvis anerkendte klassiske danske skribenter som Georg Brandes, Ludvig Holberg og nobelpristageren Karl Gjellerup. I *Arkiv for Dansk Litteratur*, hvorfra disse oplysninger er researchet, er forholdet endda 22:8 – i *t*-formens favør.

Sproget er logisk og grammatisk et langt stykke ad vejen. Men går man ad mindre nedtrådte stier og dragen de sideveje, kan man sagtens støde på fænomener, der ikke synes at leve op til idealforestillingen.

KF

Nyere danske lydlove 2

Af Lars Brink

Her følger 2. del af artiklen om nyere danske lydlove. Første del udkom i *Mål og Mæle* 36. årgang nr. 1 (som fejlagtigt er trykt som 35. årgang på forsiden, red.). Jeg henviser til forordet i artiklens 1. del. Ingen af udtaleændringerne er beskrevet i *Dansk Rigsmål* 1975.

1. Det flade a takker af

[*á* > *a*]. I 1955-generationen var tegnet på lav-københavnsk stadig det korte »flade« [á] i *mand, sat* osv. Høj-københavnsk havde det historisk lidt ældre, mere åbne [*a*]. Forhistorien er den, at alle, høj og lav, oprindeligt havde et helt åbent kort tilbagetrukket, »italiensk« *a* (som i småbørns ”mam- mam”). I begyndelsen af 1800-tallet satte en fremskydning og lukning ind i københavnsk – undtagen foran mørk konsonant (mørk = med ret dybe kraftige overtoner: *m, b, p, f, w, g, k, ŋ, r*) og efter *r*, dvs. i fx *nat, blad, bas, mand, halv, da*, men ikke i *ham, tap, skaft, savl, saks, lang, kar, rak*. Lav-københavnsk førte an, men høj-københavnsk og efterhånden det ganske land (÷ sønderjysk dialekt) fulgte trop. Lav-sprog – også i provinsen – lukkede vokalen helt til det i vide kredse berygtede [á], mens høj-sproget kun lukkede det til [*a*], mærkværdigvis. Her gik fronten i 1955-generationen. Op gennem 1970’erne så *á* stærkt ud til at sejre ifølge adskillige tests. Men i 1980’erne ville de unge det

anderledes, og i 1990-generationen havner lidt over 90 % af forekomsterne af lyst *a* på den åbne variant.

Der kan være flere årsager til det flade *á*'s tilbagegang. Men én af dem er formentlig en vis ubevidst social stræben. Dels havde det hidtil været sådan, at et *nyt* udtaletræk – hvad enten det begyndte hos høj eller lav – i det lange løb sejrede. Dels kan vi se, at pigerne har ført an i tendensen; og vi ved fra det meste af verden, at kvinder er de sprogligt mest (ubevidst) opadstræbende. Men der er også et andet indicium. Hvis [*á* > *a*] var en normal lydlov, burde den også ramme kort *a* i stillingen foran [*w*], fx i *stav, lav* adj., *sav, begaver, slaver* sing., ord, hvori vokalen længe har været obligatorisk kort hos de unge (se artiklens først del nr. 6). Disse ord havde oprindeligt langt [*á·*] (+ stød), der som sagt forkortedes, nemlig > kort [*á*], der følgelig burde blive > [*a*] ifølge den omtalte udvikling. Men det sker ikke. Vi får kun [*a*] i ord med ældre højsocialt [*a*]. Det skal blive spændende at se, om det flade *a* vender frygteligt tilbage.

2. Lysere kaffe

[*á*- > *α*]. Det korte åbne *a* i fx *kaffe, lak* var i 1955-generationen et tilbagetrukket [*á*-] i lav-københavnsk, men vigende for høj-sprogets [*α*]. Det er praktisk talt væk i 1990-generationen.

a som i Ghita Nørbys udtale af *Hansen*

α som i *havn*

à som i Leif Sylvesters udtale af *Hansen*

ð »blødt d« som i *kid*

ə som i *katte*

q som i ældre jydere udtale af *sagn*, spansk *agua*

ŋ som i *bang!*

ɔ som i Ghita Nørbys udtale af *top*

ɹ som i *ur*

å som i *suk*

å som i *vor* pron.

ˌ den pågældende lyd danner stavelse, fx [*hadŋ*] *hatten*

ˑ stød som i *Møller*.

· »længdeprik« = længde på den pågældende lyd

ˈ hovedtryk på flg. stavelse som i 'kæmpe *høj*

ˌ bitryk på flg. stavelse som i 'kæmpe, *høj* subst.

˘ den pågældende lyd danner ikke stavelse

høj-sprog = sprogvarianter med et minimum af lavsocialt forbundne træk

lav-sprog = sprogvarianter med et minimum af højsocialt forbundne træk

sonoritet = relativ lydstyrke ved givet udåndingstryk

Her går udviklingen imidlertid ikke baglæns, for den tilbagetrukne udtale er den oprindelige, og det har været en generel lydlovs-tendens at fremskyde åbne bagtungevokaler. Ved sådanne lydlove har høj-sproget ført an (jf. nr. 4), mens lav-sproget har været mere

konservativt. Men nu har det sidste altså indhentet det første.

3. En snegl på vejen vender om

[*ɑj* > *øj*]. I 1940'erne sejrede [*ɑj*] i aj-diftongen: *nej*, *maj* osv., over det ældre [*øj*]. Men i 1980'erne begynder den at

gå tilbage til den ældre højsprogs-kvalitet [áj] – først og fremmest i høj-sproget, hvor godt halvdelen af 1990'er-gymnasiasterne lå fast på frem-skudt kvalitet, mens resten vaklede. Men der ligger næppe snobberi bag, for dels er udviklingen særdeles nærliggende artikulatorisk (og har ramt vort sprog to gange før (i 700- og 1800-tallet), dels er den en annullering af en abnormitet. Dansk har – se nr. 1 – kort α foran klang-mørk konsonant, men ellers $a/\dot{a}$. Både akustisk og artikulatorisk burde der derfor være lyst a foran det lyse i – og dét er der så også ved at blive.

Det er forunderligt, hvorledes aj-diftongen har bølget frem og tilbage. I middelalderen lød den [æj], bevaret i de fleste dialekter. Så fik københavnsk i 1700-tallet [aj], hvorefter – fra ca. 1825 – følgende bølgegang indtræder: [aj > áj > aj > aj > aj]! Ja, man tror det næppe. Selvfølgelig overlapper stadi-erne, men hvert af dem har faktisk haft sin flertals-periode. Formentlig er aj-diftonger også ret labile størrelser i andre sprog, jf. *the rain in Spain ...*

4. Kort åbent $\dot{a}$ skydes frem

[ɔ > ɔ+]. Kort $\dot{a}$ -lyd (fx *ånd*, *top*) lå i 1955-gen. i høj-københavnsk fast på [ɔ], en »slap«, fremskudt bagtungevokal, mens lav-københavnsk havde [ɔ-] eller, sjældent, rent [á]. Parallelt med nr. 2 og 3 får vi yderligere fremskydning/afrundning i 1990-generationen. De høj-københavnske unge havde fifty-fifty-fordeling, hos de lav-københavnske udgjorde [ɔ+] ca. 15 %.

I 1800-tallets begyndelse rådede [á], og før det: [á-]. Den nye kvalitet, [ɔ+],

var tidligere almindelig i høj-københavnsk, men var uddød med 1950-generationen. At den genoplives – uden kontinuerlig forbindelse bagud – skal givet ses som en af snobberi uafhængig generel tendens til fremskydning af bagtungevokal, der har præget vort sprog så stærkt.

5. »Bornholmsk« $\dot{a}$

[á· > á+]. Parallelt med lydlovene i 2, 3 og 4 flyttes også det lange $\dot{a}$ (fx *bås*, *måle*) en smule frem. *Håne* nærmer sig derved til *høne*, selvom der stadig er klar afstand. Udtalen kendtes tidligere visse steder i provinsen, især i bornholmsk. I københavnsk hører vi den hos et pænt mindretal af de unge i høj-københavnsk, foreløbig ikke i lav-københavnsk. Tidligere fandtes [á+] yderst sporadisk i høj-københavnsk, vist især som traditionsuafhængig individualisme. Den nød ingen beundring, for så vidt man overhovedet lagde mærke til den, tværtimod. Dermed er det også givet, at dagens ungdom er hævet over mistanke for snobberi.

6. Verden åbner sig

[aɪ > áɪ]. Diftongen [aɪ] i *mærke*, *verden*, *herlig* osv., der oprindeligt var en ren æ-lyd, men tidligt i 1800-tallet fik sin r-påvirkning, dvs. vokalåbning > [aɪ], får i 1900-tallets slutning sin 2. r-påvirkning > [áɪ]. Udtalen nærmer sig dermed [α·]: »harlig«, uden dog i København at nå denne kvalitet. Det store flertal af unge havde den nye kvalitet, de fleste i blanding med den gamle.

Udviklingen er længere fremme i

østjysk og må derfor – nota bene! – være startet dér, uden dog at have rod i dialekten.

Lydloven river naturligvis det forkortede og åbnede oprindeligt *lange æ* + *r* med sig: *kær*, *svær* osv., eftersom de unge (if. 1. del nr. 3, 6) længe har haft forkortelse og r-påvirkning her.

7. Ingelske ping

[*æŋ* > *eŋ*]. Ord som *penge*, *engelsk*, *tænke*, *point* udvikler sporadisk e-lyd. Det kendtes tidligere kun i visse landsdele, men dukkede op i København efter 1960. Knap halvdelen i 1990-materialet har 1–2 ord-eksempler, der til gengæld ligger ret fast. Ordene følges altså ikke ad hos den enkelte, og mange ord har formentlig *æ* hos alle.

8. Vøm sagde føm?

[*æ* > *ö*] mellem *f/v* og *m*. Kun 4 ord rammes: *fem*, *femte*, *femtende*, *hvem*. (I *væmmelig* kender vi det ikke). Ca. halvdelen af de unge bærer præg af loven, især af mellemformen *-øm*, og især ved mindre distinkthed. *ö* er vist lidt ældre i jysk, men uden rod i dialekterne.

9. ðrg!

[*ð* > *ðʳ*]. Lyden *ð* i *gade*, *vædder* osv., som alle andre end fonetikere kalder »blødt d«, har hos talrige yngre fået en i manges ører uskøn indsnævring i svælg som biartikulation. I vort 1990-materiale havde lidt over halvdelen af meddelejerne dette faryngaliserede *ðʳ* obligatorisk eller fakultativt [= enten alle steder eller som en mulighed]. Lyden *ðʳ* er sjælden blandt verdens sprog;

den må sammenlignes med det »mørke« *l* i engelsk (*feel* osv.), der også er faryngaliseret, men langt mere udbredt (jysk, finsk, russisk m.m.).

10. Skonen i Vannensbæk

[*ln* > *n*]. Ifølge *æ*-assimilationen (1. del nr. 5) får ord som *skolen*, *bilen*, *Vallensbæk* udtalen [*sgo·ln*] osv. Men [*ln*]-forbindelsen videreudvikles > [*sgo·ŋ*, 'van'ŋs,bæg] osv. Der er ikke tale om hurtige udtaler, de er også almindelige i oplæsning. Ca. halvdelen af deltagerne i 1990-materialet var ramt. Det undrer umiddelbart, at det mindre sonore *n* kan overtrumfe det mere sonore *l*. Forklaringen er nok, at *n* som den *sidste* lyd gør større indtryk på øret. Den ældre reducerede udtale var forøvrigt [*sgo·ŋ̥*] osv. med nasalt stavelsesdannende *l*, dvs. sammensmeltning. Der er derfor ikke tale om, at en ældre allegro-udtale har fået et distinkthedsløft.

11. Ungpigelæsp

[*s* > *s+*]. Et fremskudt, lyst *s* breder sig stærkt. Det står stærkest i de sydvestlige forstæder og hos piger, hvorfor det undertiden kaldes ungpigelæsp. Men det er naturligvis ingen talefejl, altså ikke et individuelt traditionsbrud, men fuldt ud traderet. Hos nogle er *s*-lyden kun fremskudt efter fortunevokal, men ellers let retrofleks. [*s+*] indsættes normalt også i udtalen af t: [*ds+h*]. Fremtiden er usikker!

12. Det kongelige sch

[*ʃ* > *ʃ*]. Før 1955 var det mørke *f* i stedet for det almindelige *ʃ* i ord som *sjæl*, *gymnasier* en ret sjælden mindretalsud-

tale i høj-københavnsk, bl.a. hos rigets monark. Den var helt uddød i 1955-generationen. I dag er /f/ kommet tilbage, men står nu stærkere i Ishøj (lille fler-tal) end i Hellerup.

Det er nærliggende at gætte på indvandrer-påvirkning (fra accent-prægede til indfødt talende i miljøet og videre ud), fordi udlændinge næsten aldrig kan ramme *ʂ* rigtigt. På den anden side er der ingen tvivl om, at lyden *ʂ* har stærk universel tendens til at blive *> f*, dvs. rundes og retroflektres (tungspidsen let tilbagebøjet). Alle vore nabosprog, svensk, norsk, tysk og engelsk, har et *f*, der må være opstået af en *ʂ*-agtig lyd: *själ*, *skjegg*, *Schiff*, *illusion*, *shy*, *Shetland*.

13. Du er tjoppen, professor!

[*t > tj*]. (»[*tj*« er en konvention for [*dʂ*]). Mange indvandrerdrengene med accent har denne »udvikling« og siger altså [*tjɔbm̩*, *tjəbɑː*, *tjåw*, *tjy'kø'ð*] *toppen*, *tilbage*, *tov*, *Tyrkiet*. Det danske *t* (= [*dʂh*]), er meget svært at ramme og huske. – Når udtalen omtales her, er det, fordi den også har sneget sig ind i accentfrit dansk, i visse tilfælde endog hos ikke-indvandrere født efter 1980.

Iørefaldende som udtalen er, undrer det ikke, at den er let berygtet blandt en del unge, både af dansk og anden herkomst. Den blev fx parodieret i satireprogrammet *Det slører stadig*.

De to sociolekter

Fem af de ovennævnte 13 lydlove (nr. 3, 4, 5, 11, 13) indebærer markante tendensforskelle mellem høj- og lavsprog. I 2 tilfælde (nr. 5, 11) endda

absolutte forskelle. Det kunne dermed se ud, som om de to københavnske sociolekter lever i bedste velgående hos de unge. Men det gør de ikke. Sociolekterforskellene er ikke alene færre end nogensinde. De er knap nok reelle. Sagen er, at nye lydlove jo må starte et sted, men når de hurtigt breder sig til alle lag – hvorved enhver skævfordeling forsvinder – er det ikke rimeligt at tale om sociolekter. At de faktisk breder sig hurtigt, ses af lydlovene i artiklens 1. del: De er opstået omkring eller efter 1945 (på nær to, nr. 5 og 6, der er ældre), og alle 10 har ført til ensartethed i 1990-generationen. Sociolekterforskellene kulminerede med 1900-generationen. Her var der ca. 25 lydlovsbetingede forskelle mellem høj- og lav-københavnsk, stabile forskelle, der stod ved magt i op til 100 år, før det nye havde sejret. Siden 1900 har de to sociolekter nærmet sig hinanden. Nye forskelle har ikke kunnet holde trit med udjævningen af ældre forskelle. Og desuden er selve de sociale korrelationer blevet svagere: Sandsynligheden for, at højsociale personer har de højsociale træk, er blevet mindre. Og omvendt. Udviklingen må skyldes den stadig større mobilitet og stadig mindre klassebevidsthed – og vel vigtigst: Efter 1900 sendte overklassen typisk sine børn i gratis kommunale fællesskoler.

Enkelt-træk

Billedet er det samme mht. *ikke-lydlovsbestemte* sprogræk. I følgende ord er en lav-form, der var yderst vital i 1955-generationen, død eller døende

hos de unge, så at der her ingen socialmarkør længere findes: ”has”, ”Bos”, ”gulas” (*hash, Bosh, gulash*) osv.; ”sjafør”; ”en drinks”; langt æ i *-el* (*speciel, ideel* osv.); e-lyd i *her, der*; ”KAMmerat”; ”Rækard”; [*mo·to·l*] *motor* og tilsvarende *radiator* osv.; [y] i engelske navne, *Tommy, Betty* osv.; *blive uden l*; *vågne* = ’vække’.

I følgende ord er det derimod lavformen, der har sejret: *Ligge(r)* i stedet for *lægge(r)* (næsten alle unge har dette træk i hvert fald i tryktabsforbindelse); *i vinters/sommers* (næsten alle har mulighed for *-s*); *toilet* (”toalet” er døende); ”tuNEL” (”TÅNnel” findes hos et mindretal, men i særlig betydning); [*peð’ɔsn*] *Pedersen*; ”premjæhr”(”minister, -løjtnant”); ”Geo” *Georg*; *studie, ministerie* osv.; *gide + at: gider du lige å komme?*

I følgende tilfælde eksisterer både den gamle høj- og lav-form hos de unge, men nu uden mærkbar social korrelation: ”A(u)ktion”; [*en-/eŋ-*] i *ingeniør*; ”overleegen/-lajen”; ”par(a)celhus”; ”yndlings-/ynglings-”; ”sbe’sjæl/sbi’sjæl” *speciel*; *behøver/behøvs* (*du behøver/behøvs ikke (å) gøre det* osv.); *fra (...af): brevet er sendt fra Skive (af)* osv.; konjunktion (+ *at*): *mens (at), hvordan (at), siden (at)* osv.; *som (+ der): en mand som (der) lå dér* osv.; *sprængt(e)* ’aktiv person subjekt / aktiv person el. ting subjekt’, *sprang-sprunget* (om eksplosion) ’ting subjekt / ting el. aktiv person subjekt’; *sænket-sunket* ’tilsvarende’.

Der er dog visse, ret svage markører tilbage: *Choker og joker* med [*åw*] henholdsvis [*o’*, *ɔ*]; ”konti(n)gent”; ”revi-

SOrer/reVIsoer”, ”radjaTOrer/radiA-torer” osv. *manuskript/-skrift*; *moderne(t)*; ”bombedere”; ”pum(p)tere”.

Listen er reelt længere, men den består som de nævnte af ret perifere ord. Endnu i 1955-generationen talte folk ikke i 10 sekunder uden at afsløre deres sociolekt. I dag går der typisk timer før de unge rammer ind i en social markør. Det kan ikke være rimeligt at tale om sociolekter, når de pågældende sprogarter faktisk er socialt ens i 99 % af de løbende tekster – bortset fra de nævnte få hurtigt skiftende og ud-døende lydlovs-forskelle.

Men ”sociolekterne” hos de unge er endnu mere ”light” end som så. Indtil 1955-generationen var høj- og lav-sociolektens træk hver for sig stærkt *interkorrelerede*. Interkorrelationen var stærkere end social-korrelationen: Højsprogs-trækkene udgjorde en fast ”pakke”, der normalt blev traderet samlet – og tilsvarende med lav-trækkene. Det betyder helt konkret, at hvis fx en universitetsprofessor-datter af en eller anden grund havde et (el. flere) markante lav-træk, så var sandsynligheden størst for, at hun også havde et vilkårligt andet lav-træk *trods* sin høje opvækst-status. Pga. trækkenes interkorrelation. Sådant er det ikke mere. Der er som sagt stadig visse ret perifere socialt korrelerede træk hos de unge, og selvfølgelig er de også interkorrelerede – nemlig i kraft af, at de er socialt korrelerede. Men om den unge højsociale, der siger *modernet* (som Brian Mikkel-sen), nu også siger fx *kontigent*, virker tilfældigt, hvilket vil sige, at han nok pga. sin status siger *kontigent*, thi

trækkenes interkorrelation overgår ikke deres sociale korrelation.

At tale om to københavnske socio-lekter for de unges vedkommende er social-romantik.

*Lars Brink
professor i dansk sprog*

mål+mæle

ISSN 0106-567X

Hjemmeside: www.malogmaele.dk

REDAKTION:

Kasper Boye, Eva Theilgaard Brink, Carsten Elbro, Ken Farø og Erik Hansen.

TYPOGRAFISK DESIGN: Henrik Birkvig.

SKRIFT: FF Olsen. **SATS:** Sven Elbro.

TRYK: Grafisk – Københavns Universitet.

EKSPEDITION OG ABONNEMENT:

Blad og Mål og Mæles plakat kan fås i Net-butikken via www.malogmaele.dk eller hos

Publikom, Københavns Universitet,

Karen Blixens Vej 4, 2300 København S
Tlf. 35 32 91 61.

E-post: maalogmaele@hum.ku.dk

Mål og Mæle udkommer 3 gange pr. år-gang, og abonnementsprisen er 170,00 kr. i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Njalsgade 120, København S.

E-post: ce@hum.ku.dk

Giraf- og ulvesprog

Af Klaus Kjøller

Udtrykket *giraf-sprog* blev introduceret i Danmark i 1999 med udgivelsen af Marshall B. Rosenberg *Ikkevoldelig kommunikation – giraf-sprog – brug din indfølelse og få både dine egne og andres behov tilgodeset*. Rosenberg (1934–2015) var psykolog og leder af *The Center for Nonviolent Communication, Albuquerque* (New Mexico, USA). Hans idé er, at man ved at lære at bruge sproget på en særlig måde, kan undgå vold og løse konflikter gennem samtale:

1. Kendsgerninger: Man tager udgangspunkt i fakta og beskriver disse, mens man undlader at fortolke eller blande følelser ind.
2. Følelser: Man udtrykker, hvad man føler/følte i den beskrevne situation.
3. Behov: Man udtrykker, hvilke behov man har i den forbindelse, dækkede og udækkede behov.
4. Anmodning: Hvad kan man konkret anmode hvem om for at få dækket behovene?
(Let tilpasset fra da.wikipedia om giraf-sprog)

At valget er faldet på giraffen som betegnelse for sådan en sprogbrug, skyldes giraffens store hjerte, som symboliserer medfølelse, og giraffens lange hals, som giver overblik. Man

forsøger at beskue konflikten oppefra. Giraffen er altså ikke udvalgt som betegnelse for antivoldelig sprogbrug, fordi dette fredssommelige, yndefulde dyr ofte falder som bytte for løver og andre rovdyr på savannen. Modsætningen til giraf-sprog kaldes ulvesprog.

Der er egentlig ikke meget nyt i ideen bag giraf-sprog. Store verdensreligioner, mellemfolkelige foreninger, FN, og berømte ikke-voldelige bevægelser som Gandhis og den amerikanske borgerrettighedsbevægelse går (og gik) ind for fredelige metoder til konfliktløsning. Og *make love, not war* var et af hippie-bevægelsens slogans. I den brede offentlighed er det vigtigste ved giraf-sprog at sætte fokus på, at det er muligt for enhver at afbøde, mindske og løse konflikter ved at følge ganske få konkrete sproglige råd.

Det har man allerede vidst og praktiseret længe inden for den videnskabeligt baserede kommunikationsrådgivning. Her er det et stærkt redskab for rådgiveren at skabe en situation, som tvinger ledere og ansatte til at kommunikere med det, der her kaldes giraf-sprog.

Giv modstanderen én med den sproglige krabask

Hvis fx afdelingsmøder i en organisa-

tion gennem længere tid bliver dårligere og dårligere, så kan der efterhånden hos chefen og medarbejderne danne sig vidt forskellige opfattelser af, hvem der har skylden for, at det går dårligt. Det kan opstilles således:

Medarbejdernes opfattelse:

- Chefen skælder ud på møderne → vi (medarbejderne) tier

Chefens opfattelse:

- Medarbejderne bidrager ikke med noget på møderne → jeg (chefen) skælder ud

Parterne tillægger altså hinanden skylden og derfor også den anden ansvaret for at gøre noget ved det. Fælles for parterne er en lineær opfattelse af begivenhederne: Derfor er der en årsag (den anden parts negative adfærd), som har en virkning (éens egen fuldt forståelige modreaktion). Og den, der er årsag, er så også både ansvarlig for elendighederne, skyldig i, at det går stadig værre, og samtidig den, der skal forbedre sig, for at konflikten bliver løst. Derfor sker der ikke nogen ændring til det bedre. Alt bliver værre for hvert mislykket møde, der holdes.

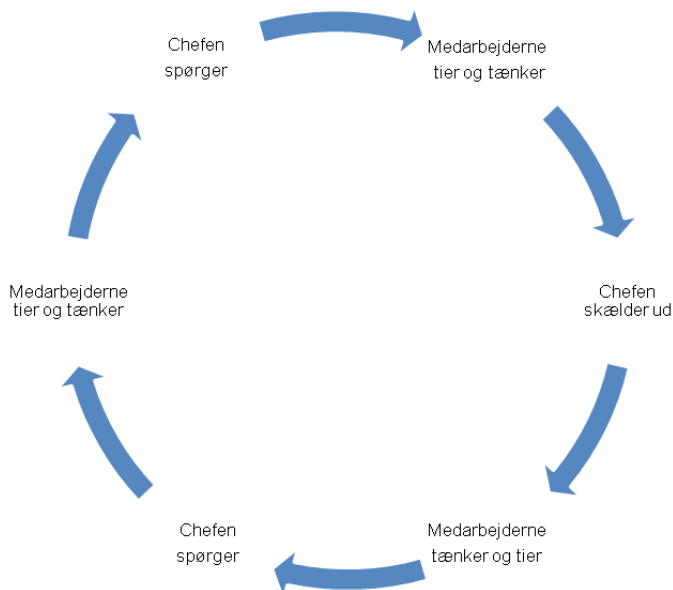
Og for at påvirke den anden til at forbedre sig, så bruger man selv de magtmidler, man har, til at øge den andens omkostninger ved at holde konflikten kørende. Disse magtmidler er at ignorere den anden, at bagtale den anden, at skælde den anden ud, at begrænse den andens adgang til at

bevæge sig frit eller modtage penge og andre nødvendige ressourcer. I eksemplet skælder chefen ud, mens medarbejderne ignorerer chefen med tavshed.

Situationen i dette afdelingsmøde er let at overføre på parforholdet og på konflikter, som dominerer i medierne nyhedsdækning. Ofte eskaleres sådan en konflikt til brug af vold. Den ultimative sanktion mod den anden er at slå den anden ihjel.

Det er sjældent, det kommer så vidt i en organisation eller i et parforhold. Men i verdens konflikter dræbes dagligt mange, fordi de af modparten anses for at tilhøre en organisation, en religion eller et land, som har skylden for konflikten. Og frygten i alle lande for en dag af en mægtig modstander at få tillagt skylden for en konflikt, tvinger selv verdens mest fredselskende demokratier til at bruge mange penge på militær – og jævnligt at demonstrere troværdig vilje til at bruge sin militære magt, hvis man bliver angrebet.

Chefen med de stadig dårligere møder indkalder måske en organisationspsykolog eller virksomhedsrådgiver for at bedre forholdene. Det, den indkaldte rådgiver normalt vil gøre, er at samle parterne i et lokale og bede dem beskrive, hvad der sker på møderne – med forbud mod at tale om skyld og ansvar. På denne måde tvinges begge parter til at forlade den lineære opfattelse af begivenhederne og erstatte den med en cirkulær forståelse af kendsgerninger, som alle er enige om:

Ud fra denne fælles cirkulære forståelse, som er befriet for al tale om ensidig skyld og ansvar, kan parterne handle konstruktivt. Girafsproget har vist sin styrke.

Ulvesprog

Når den lineære forståelse dominerer, vil parterne bruge et sprog med særlige træk over for hinanden. Selv om konflikten endnu ikke er brudt åbent ud, vil parterne bruge dette sprog over for tredjepart, som de orienterer om (eller bare sladrer med om) konflikten.

1. Man beskriver ikke nøgternt, men vurderer, dømmer og anklager.
2. Man udtrykker umiddelbart sine følelser, og forholder sig ikke kritisk til dem.

3. Man anerkender ikke et berettiget behov hos den anden, men beskylder og bebrejder.
4. Man beder ikke den anden om noget, men stiller krav og beordrer.

Det er denne sprogbrug, som kaldes »ulvesprog«. Ofte vil denne sprogbrug eskalere til vold. Det kan ske via den ekstreme udgave af ulvesprog, som kaldes »hatespeech«.

Giraf- eller ulvemotiver?

Det er en smuk, stærk tanke, at man ved at træne i girafsprog kan mindske alverdens konflikter og vold. Et af Rosenbergs argumenter for projektet er, at når han rundt om i verden spørger folk om, hvad det mest værdifulde, de synes, de kan gøre, er, så svarer de: at gøre andre tilfredse.

Det er også – især for en sprogbrugsforsker og retoriker – en tillokkende tanke, at sproget skulle have så stor magt, at alle verdens konflikter kan løses ved, at alle mennesker bliver bedre til at tale girafsprog.

Men problemet er, at store befolkningsgrupper eller personalegrupper, som tænker og taler i girafsprog, altid vil være et let offer for folk, som måske nok taler girafsprog, men som ikke tænker som giraffer, men som ulve. Fordi de ved at optræde som ulve samler mere magt, tjener flere penge og kan få større nydelse af denne verdens knappe goder. Udfordringen med girafsprog er den samme som udfordringen med pacifisme: Pacifister er altid de letteste ofre for folk, som er villige til at bruge vold og våben. Girafstalende og -tænkende personer er på samme vis altid de letteste ofre for ulvene.

Girafsprog bygger på den sympatiske opfattelse, at verdens knappe ressourcer bør fordeles gennem demokratisk samtale mellem magtfrie, lige parter, som oprigtigt ønsker at give hinanden maksimal tilfredsstillelse. Det er denne stærke drøm

hos os alle, som har gjort Rosenbergs bog om girafsprog til en verdensbestseller og hans *Center for Nonviolent Communication* til en tilsyneladende god forretning. Men

den virkelighed, vi lever i, ser helt anderledes ud. Enhver oplever dagligt omkring sig – i familien, på arbejdet og ikke mindst i verdenspolitikken – at girafsprog som regel tales mest flydende og storslået af de allerværste og farligste ulve. Girafsprog er et af ulvenes mest brugte magtmidler.

Derfor skal man ikke kun undervise alle de undertrykte giraffer i at tale og tænke i girafsprog. Det er mere nødvendigt at skrive bøger om og undervise dem i, hvordan de som ret afmægtige giraffer bedst bruger ulvesprog og andre hårde metoder mod de ulve, der manipulerer løs med dem, mens de udsender kaskader af groft idylliserende girafsprog.

© Pixa / Dreamstime Stock Photos

Klaus Kjøller
lektor i dansk sprog (1978–2015),
Københavns Universitet

Træning i afsløring af misbrug af girafsprog og i effektiv brug af ulvesprog:
Kjøller, K. *E-håndbog for undertrykte – med nøgle til kommissærernes bullshit*, SAXO.com, e-bog, 2014 (seneste version. Første version 2013).

»Waren wir schon beim Du?«

■ Tiltaleformer på tysk og dansk

Af Bjarne Ørsnes

Når man vil lære noget om fremmede kulturer og omgangsformer, er det bedste, man kan gøre, at skærpe sit blik for små ting, der pludselig adskiller sig fra det, man selv kender til. Der er selvfølgelig masser af viden at hente i andres beskrivelser, men der er nu intet som selv at stikke fingeren i jorden og iagttage. Og når man først har fået kulturbrillerne på, kan selv nyhederne i fjernsynet eller en krimi søndag aften blive et vindue ind til en anden kultur med masser af ting at lære, for eksempel om den velkendte skelnen mellem *du* og *De* (eller *du* og *Sie*) i det tysksprogede område.

Det professionelle *Sie*

I juli 2014 – mens krigshandlingerne i Gaza så småt var ved at tage fart – lavede mellemstorkorrespondenten fra ARD – den ene af de to landsdækkende statslige tyske kanaler – et interview med en kvinde af østrigsk afstamning i Tel Aviv. Som datter af overlevende fra Holocaust havde hun bosat sig i Israel og havde nu udgivet en bog om sit ambivalente forhold til staten Israel. Efter en kort introduktion vendte korrespondenten sig mod sin gæst og tiltalte hende med *Anita* og *du*. Han afbrød dog straks sig selv og vendte sig mod kameraet igen og forklarede, at de to faktisk kendte

hinanden godt, og at det derfor ville være mærkeligt at lade, som om de ikke gjorde, ved at begynde at sige *Sie*. Der er selvfølgelig ikke noget spor mærkeligt i, at gode venner siger *du* til hinanden på tysk, og som seer ville man vel egentlig bare have taget ad notam, at de åbenbart kendte hinanden godt i forvejen. Det interessante er derfor, at korrespondenten alligevel føler behov for at forklare sig over for seerne. Og det gør han, fordi man har en klar forventning om, at journalister og deres gæster som udgangspunkt siger *Sie* til hinanden på landsdækkende fjernsyn. Og egentlig også selvom de måske kender hinanden i forvejen. Et interview på landsdækkende fjernsyn er en professionel situation, hvor de enkelte aktører har veldefinerede roller: Der er én, der stiller spørgsmål, og der er én, der svarer på disse spørgsmål. Af samme grund siger lærere og studerende på tyske universiteter som hovedregel *Sie* til hinanden, og to advokater vil altid sige *Sie* til hinanden i retssalen, selvom de måske er gamle studiekammerater og spiller tennis sammen hver lørdag formiddag. *Sie* er i dette tilfælde en slags sproglig uniform – vi mødes her, fordi vi er på arbejde, og ikke fordi vi kender hinanden. I eksemplet med fjernsynsinterviewet afviger

korrespondenten fra denne norm, han tager ikke den sproglige uniform på (måske også fordi de optog interviewet på en café), og det har han selvfølgelig lov til, men han må så også lige forklare hvorfor.

To måneder senere kunne man så – stadig i ARD og i selskab med ca. 10 millioner tyskere – følge et afsnit af kultkrimien *Tatort* (*Gerningsstedet*), der vises hver søndag kl. 20.15. I denne *Tatort* fra Köln fik den efterhånden aldrende, mandlige kommissær Ballauf assistance af en ny ung, attraktiv sekretær. De to var tydeligvis tiltrukket af hinanden, men specielt kommissær Ballauf ville ikke rigtig indrømme det over for sig selv. Det kom hele tiden til små tilnærmelser mellem de to: en tilfældig berøring, et lille sammenstød i døren, et blik i ny og næ, men da sekretæren pludselig tiltalte ham med *du*, bed han hende skarpt af med ordene: *Waren wir schon beim Du?* (*Nå, vi er måske blevet dus?*) Med andre ord: Kom ikke for godt i gang, og kom ikke for tæt på. Et eksempel på, at brugen af *du/Sie* kan blive en brik i et lidt kompliceret, følelsesmæssigt spil. Den nye sekretær havde brudt en regel om, at *Sie* stadig er almindeligt på en arbejdsplads (igen en professionel situation), og at det i reglen er den ældre – måske også socialt noget højere placerede – der tager initiativ til at sige *du*, når man begynder at kende hinanden bedre. Og her kom det private altså lidt for hurtigt, lidt for tæt på.

De to små historier illustrerer, at forskellen mellem *du* og *Sie* er meget præsent i det tyske samfund. Man er tvunget til at tage stilling i et utal af situationer, og der er lang vej til det engelske system, hvor man kun har én form, som i dag er neutral mellem *du* og *De* (det betyder dog på ingen måde, at omgangsformerne er lettere at håndtere på engelsk, man bruger bare andre midler). Samtidig viser de to historier også, at det typisk er brugen af *du*, der får tyskere til at løfte øjenbrynene. I første historie var korrespondenten nødt til at forklare, at han brugte *du* og ikke det forventelige *Sie*. I den anden historie var det igen brugen af *du*, der pludselig bragte den attraktive sekretær foruroligende tæt på. Og når tyskere bliver spurgt, om de kan huske en situation, hvor de har studset over at blive tiltalt på en bestemt måde, så nævner de næsten altid en situation, hvor nogen uventet har sagt *du* til dem. Der er med andre ord en opposition mellem *du* og *Sie*, men de to tiltaleformer har ikke helt den samme status i systemet. Man studser i højere grad over et *du* end over et *Sie*. *Sie* er mere generelt anvendeligt, mens der skal være en særlig grund til at bruge *du*. Man taler derfor om, at der i sådanne oppositioner er en umarkeret og en markeret form, noget der er mere forventeligt end det andet. *Sie* er i Tyskland den umarkerede form, mens *du* er den markerede form.

I Danmark er det så ganske anderledes. I dagens Danmark bruger vi meget sjældent *De*, men formen findes stadig, og derfor kan man også stadigvæk tale om, at der er en opposition mellem et *du* og et *De*. *Du* er ikke nogen neutral form som det engelske *you*, omend det danske *du* nok er ganske godt på vej. Men det kan selvfølgelig sagtens nå at ændre sig. I hvert fald er det ikke helt ualmindeligt at støde på *De*, i hvad man kunne kalde ikke-individualiseret tiltale, altså når man taler til en delvist anonym gruppe. Det kan man for eksempel se på Weekendavisens hjemmeside, hvor man faktisk tiltales med *De*, og også på skilte i Kastrup lufthavn, hvor *Vi ønsker Dem en god rejse* (omend man instrueres i at gøre sig klar til sikkerhedskontrollen med *du*). Men i individualiseret tiltale, altså i tiltale af enkeltpersoner ansigt til ansigt, er *De* dog overordentlig markeret i Danmark, og derfor kan man slet ikke omplante de to historier fra tysk fjernsyn til en dansk kontekst. Kunne man forestille sig, at en journalist på Deadline forklarede, at hun nu sagde *du* til sin gæst? Eller at Ingrid Dahl fra Rejseholdet spærrede øjnene op, fordi en assistent sagde *du* til hende? Det ville mest af alt virke absurd. I Danmark skal vi snarere forklare, hvis vi bruger *De* – i hvert fald i direkte, individualiserede henvendelser. Vi har altså den modsatte situation af tysk: *Du* er den umarkerede form, som efterhånden nærmer sig en neutral tiltaleform, og der skal

være ganske særlige grunde til at sige *De* (og dem er der så nok ikke så mange af). På tysk bruger man altså *Sie*, når man skal være på den sikre side, på dansk bruger man *du*.

Falske venner

Det gør det ikke lettere for en dansker at begå sig i Tyskland, og oven i hatten er brugen af *du* og *Sie* ret kompliceret på tysk. Det er tvivlsomt, om man overhovedet kan give skudsikre regler, og det er tvivlsomt, om man som udlænding overhovedet kan komme til at beherske systemet fuldstændigt. Og måske er det heller ikke nødvendigt. Når man mødes med en person fra en anden kultur, er det jo ikke sådan, at man nødvendigvis skal opføre sig som den anden for at komme på talefod. Det kunne blive et sælsomt møde, hvis tyskerne begyndte at opføre sig som danskere, og danskerne samtidig begyndte at opføre sig som tyskere. Det handler om at mødes på halvvejen og for eksempel blive enige om, hvordan man skal tiltale hinanden i en konkret situation. Undersøgelser viser faktisk, at tyskere og danskere udmærket kan snakke med hinanden, selvom de bruger forskellige tiltaleformer endda inden for samme samtale – danskerne bruger overvejende *du*, og tyskerne bruger overvejende *Sie*, som de er vant til i deres respektive systemer. Men forudsætningen for at mødes på halvvejen og at acceptere den slags blandede tiltale-systemer er så, at man kender noget til modpartens kulturelle baggrund

og ikke begynder at fejlfortolke signaler fra samtalepartneren. En sådan fejlfortolkning, som kan være til gene for kommunikationen, er netop, at danskere begynder at opfatte tyskere som specielt distancerede eller hierarkiske, fordi de bruger *Sie*, og omvendt at tyskere begynder at opfatte danskere som specielt joviale og sociale, fordi vi siger *du*. Problemet er nemlig, at vi nok har *du* og *De* på både dansk og tysk, men at *du* og *De* egentlig betyder noget forskelligt på de to sprog. Man kan faktisk sige, at *du/du* og *De/Sie* er falske venner – man tror de betyder det samme, men det gør de så ikke helt alligevel. Det bliver specielt tydeligt ved *De* overfor *Sie*. Når man kigger på diskussioner om brugen af *De* på dansk, springer det i øjnene, at danskerne tit opfatter *De* som et udtryk for underdanighed. Da journalisten og musikeren Torben Steno i 2011 slog til lyd for, at man skulle begynde at være lidt mere høflig i Danmark og også skulle sige *De* til hinanden indimellem, blev han straks spurgt af Politiken, om han også ville genindføre hierarkierne mellem folk. »Stiv flip og være Des« var journalisternes association – at sige *De* er nærmest forbundet med fysisk ubehag. Det kunne tyde på, at danskerne tænker magtdistance, når de hører *De*, men sådan behøver det slet ikke at være i andre kulturer. *De* (eller hvad *De* nu hedder på andre sprog) kan også være udtryk for, at vi er ganske ligeværdige, men at vi måske bare ikke kender hinanden så godt, eller – som nævnt – at vi

mødes under udøvelsen af et erhverv og ikke som privatpersoner. Og det er så typisk de betydninger, man finder på tysk. Der er ikke nødvendigvis nogen statusforskel, men som udgangspunkt er vi ikke nære venner, eller i hvert fald ikke mens vi gør vores arbejde.

Ordbøgerne forvirrer

Netop på grund af sådanne betydningsmæssige forskelle er det vigtigt, at man kender noget til konventionerne i andre kulturer, eller i det mindste at man er opmærksom på, at konventionerne kan være ganske anderledes i andre kulturer. Vi behøver måske ikke at tilegne os det tyske system med alle dets finesser, men det er yderst nyttigt for en dansker at vide, at man sjældent går galt i byen ved at bruge *Sie* til en start, mens man omvendt let kan forvirre en tysker ved straks at bruge *du*. Omvendt er det også nyttigt at vide, at tyskerne ikke forsøger at holde os tre skridt fra livet, når de tiltaler os med *Sie*. Det er bare den umarkerede form for tiltale. Når man skal begå sig i et andet system, er det altså en god idé at undersøge, hvad der er den umarkerede form: Hvilken form forventer man i reglen i den fremmede kultur. Og med den form er der så størst chance for at styre udenom spinaten. Og her kunne allerede ordbogen gøre stor nytte, omend der nu endnu ikke er så meget hjælp at hente i de gængse dansk-tyske ordbøger. Hvis man slår *du* op i Gyldendals dansk-tyske ordbog fra 1999/2007,

finder man følgende (forenklede) artikel:

du² (*pers.pron*) du; (...)

Som oversættelse til det danske *du* gives altså det tyske *du*. Det er selvfølgelig rigtigt, hvis man vælger, at *du* skal oversættes til et andet personligt pronomen i 2. person, ental. Hvis man i stedet vælger, at *du* skal oversættes til noget, der på tysk betyder det samme som det danske *du* (og det er vel egentlig det, man er ude efter som ordbogsbruger), så passer oversættelsen til tysk *du* ikke rigtig mere. Det danske *du* betyder »umarkeret tiltale af en samtalepartner«, og »umarkeret tiltale af en samtalepartner« hedder på tysk *Sie*. Så egentlig skal man oversætte *du* til *Sie*, og man kan så passende opremse nogle af de mest gængse undtagelser

på tysk, hvor man faktisk ikke bruger *Sie*, men derimod *du*. I ordbogen kunne der så passende stå:

du² (*pers.pron*) *Sie medmindre (...)*

Tiltaleformer er et område, hvor kulturelle forskelle har et sprogligt udtryk. Og ligesom man skal bestræbe sig på at forstå andre kulturer på deres egne præmisser, skal man også forstå tiltaleformer ud fra deres egne systemer. Hvis man først begynder at forstå det tyske *Sie* som det danske *De*, kommer interaktionen med tyskere til at virke meget fremmedartet på en dansker, og der er stor grobund for misforståelser. Hvis man derimod fortolker det tyske *Sie* på dets egne præmisser, er det en tiltaleform man bruger, når der ikke er nogen speciel grund til andet.

Bjarne Ørsnes, ph.d.
lektor ved Department of International
Business Communication
Copenhagen Business School

Der er gået sport i sproget

■ Om sportsmetaforer i almensproget

Af Henrik Lorentzen

Opvarmning

»Kom nu ind i kampen!« Det kan man sige til én der ikke rigtig følger med i samtalen eller hvad der ellers foregår, og det betyder som regel ikke at vedkommende skal til at være fysisk aktiv og spille bold eller slå en uppercut. Udtrykket er en metafor, et udtryk der bruges overført om noget andet end den pålydende, konkrete betydning. I denne artikel beskæftiger jeg mig med ord og udtryk der fra sportens sprog er vandret ind i almensproget. Det drejer sig for eksempel om *folkesport* i betydningen 'udbredt aktivitet som ikke er en sportsgren, fx skatteunddragelse' og *der går sport i noget* om det at noget udvikler sig til en konkurrencelignende aktivitet, som for eksempel at spare penge eller energi.

Det er især følgende spørgsmål der optager mig, og som jeg forsøger at besvare undervejs:

- Hvilke sportsgrene leverer især input til almensproget?
- Hvilke metaforer er gamle, hvilke er nye?
- Afspejler det hvilke sportsgrene der er populære på hvilket tidspunkt?
- Hvorfor bruger vi sportsmetaforer?

- Hvor kommer sportens egne billedlige udtryk fra?

Mit udgangspunkt og materiale er sportsudtryk med metaforisk betydning udenfor sportens verden registreret i *Den Danske Ordbog* som den så ud i efteråret 2014. Dette materiale er suppleret med stof jeg selv har fundet frem, og ligeledes materiale leveret af mine sportsinteresserede kolleger Kjeld Kristensen og Lars Trap-Jensen.

Hvilke sportsgrene?

Mit materiale omfatter i øjeblikket ca. 170 ord og udtryk, og jeg har foretaget en forsøgsvis inddeling efter sportsgren. En hel del udtryk kan ikke siges at høre til indenfor en bestemt sportsgren, men mere at gå på **sport helt generelt** eller tilhøre et felt af sportsgrene. I denne gruppe finder man omkring 25 udtryk. Nogle af dem spiller naturligt nok på konkurrenceaspektet og det resultatorienterede. Udover de ovenfor nævnte *der går sport i noget* og *folkesport* finder man for eksempel *nationalsport* (med samme betydning) og udtryk som *være danmarksmester*, *være verdensmester* i betydningen 'være meget god til noget' og *til den store guldmedalje* 'energisk, dygtigt eller med held' som i »Hun solgte is til den store guldmedalje«. Andre udtryk

trækker betydningslementer fra sportens afvikling over i andre dele af dagliglivet og samfundslivet. Man kan for eksempel tale om *fairplay* eller det modsatte, *aftalt spil*, udenfor sportens verden. *Matchfixing* er endnu for nyt et ord til at have bredt sig til almensproget, men det har (desværre) potentiale til det. Tilskuernes rolle er også vigtig i sport, og det kan også aflæses i brugen af udtryk som *heppekor* og *være på udebane* henholdsvis *hjemmebane* (om det at føle sig usikker eller sikker på noget).

Forlader vi de generelle sportsmetaforer, viser det sig lynhurtigt (og næppe overraskende) at den helt store leverandør af udtryk er **fodbold**. Små 40 udtryk stammer herfra selvom enkelte udtryk måske er fra boldspil generelt, og udtrykkenes sportslige betydning dækker mange aspekter af fodbold som sport og som social aktivitet. Nogle udtryk drejer sig om holdet. Har man for eksempel mange børn, taler man om at de *udgør et helt fodboldhold*. Er man en del af noget uden altid at deltage i de vigtigste aktiviteter, *sidder man på bænen* eller *er med fra* eller *på sidelinjen*. En særlig rolle har *bagstopperen*, der skal rette op på andres fejl uden selv at være skyld i dem.

Bolden og selve spilforløbet er selvfølgelig centrale i mange af de metaforiske udtryk. Hvis noget går godt for én, *kører man med klatten* (bolden), og en oplagt og nærliggende mulighed *ligger lige til højrebænet*. Opstår der derimod problemer, kan man blive nødsaget til at *tackle dem* eller *drible*

udenom. Hvis nogen kræver særlig meget opmærksomhed, skal vedkommende måske *mandsopdækkes*, og angriber man i en diskussion personen fremfor dennes argumenter, *går man efter manden i stedet for bolden*.

Fodbold handler om at score mål (selvom der ikke altid er så mange som tilskuerne kunne ønske sig), og et par billedlige udtryk går da også på det: *skyde over målet* ('overdrive, gå for vidt'), *lave selvmål* ('gøre noget der skader én selv') og *stå på mål for noget* ('forsvare, stå inde for noget'). Er et hold rigtig godt, ligger det i *superligaen* eller i *første division*, hvilket også bruges overført (ligesom *danmarks-mester* og *verdensmester*), og klarer man sig omvendt meget dårligt, er man *røven af fjerde division* (i parentes bemærket en række der aldrig har eksisteret i dansk fodbold, men blot signalerer lav standard. I forbindelse med tv-serien om krigen i 1864 er det i øvrigt blevet nævnt at udtrykket skulle stamme herfra og altså hentyde til en militær division.).

Atletik er en anden sportsgren der spiller en central rolle for de billedlige udtryk med over 20 udtryk. Sammenlignet med fodbold skyldes det måske ikke så meget en generel popularitet (i hvert fald i Danmark) som det faktum at atletikkens discipliner er urgamle og helt elementære: Det handler om almene bevægelser som at løbe, springe og kaste, oftest kun med atleten selv som rekvisit. Løb giver anledning til de fleste udtryk. Inden noget begynder, befinder man sig i *startblokkene* mens der ventes på

startskuddet, og kommer man for tidligt i gang, er man *tyvstartet*. Når aktiviteten er begyndt, kan der være tale om *hurtigløb*, *sololøb* og *kapløb* (eventuelt *med tiden*), men går det ikke så glat, kan man overført tale om *forhindringsløb* eller *hækkeløb*. I et længerevarende forløb vil man måske *møde muren* (som mange maratonløbere kender af bitter erfaring), men når enden er i sigte, kan der blive *slutspurt* og *kamp til stregen*. I hvert fald er det vigtigt at kunne *stå distancen* og måske *give stafetten videre* hvis andre skal fortsætte efter én. Fra de øvrige atletikdiscipliner stammer ord og udtryk som *højdespringer* (om nogen der forbedrer sig markant i en konkurrence) og *hæve overliggeren*, *sætte overliggeren højt* eller *lavt*. I nyeste tid har de sidste udtryk fået konkurrence af *hæve* eller *sænke barren* (under indflydelse fra engelsk).

En anden sportsgren der har rødder langt tilbage i menneskehedens historie, er **boksning**, og den leverer da også omkring 20 udtryk til samlingsen. Nogle af dem drejer sig om tyngde som *letvægter* og *sværvægter* og andre om forberedelse såsom *sparring* og *sparringspartner*. De fleste af udtrykkene tager dog udgangspunkt i selve kampmetaforen: *gå i clinch*, *komme i infight*, *bokse noget igennem*, *slå under bæltstedet*. Hvis man viser svaghedstegn, *sænker* man måske *paraderne*, er *ude i tovene* og kan blive nødt til at *kaste håndklædet i ringen* og *give op*, medmindre man bliver *reddet af gongongen*. *Godt benarbejde* og *punch* er vigtigt for at opnå gode re-

sultater, mens en udslidt person kan ende som *ringvrag*.

En meget yngre sportsgren er **cykling**, men den har til gengæld fået større og større opmærksomhed i Danmark i løbet af de sidste 25 år. Nogle af de meget udbredte og prægnante udtryk stammer da også herfra og fokuserer mest på at have succes og være bedre end andre. Det gælder for eksempel *have førertrøjen på*, *hægte nogen af*, *træde op på den store klinge* og *give nogen baghjul*. Møder man derimod problemer, kan man *gå sukkerkold*, eller *kæden hopper af*.

Hestesport har derimod været kendt i mange år omend den ikke har været lige tilgængelig for alle samfundslag. Men som genstand for vædeløb er den veletableret, og ord og udtryk herfra er gået over i almensproget, for eksempel *staldfidus*, *staldtip* og *spille på flere heste*. Når målet nærmer sig, gælder det om at *være med i opløbet* og helst *være et hestehoved foran* og i bedste fald *slå konkurrenterne med flere længder*. Undervejs kan man møde forhindringer i form af *hurdler*, og hvis nogen ikke overholder reglerne, kan der være tale om *urent trav* (jf. *aftalt spil* ovenfor).

Den sidste gruppe udtryk jeg vil omtale, har forbindelse til forskellige sportsgrene som ikke hver især er så leveringsdygtige; der er nærmest tale om *spredt fægtning*, idet nogle af dem kommer fra sport (oprindeligt krig) der involverer våben såsom *fægte sig igennem*, *parere*, *ramme plet*, *pletskud*, *skydeskive*. Andre igen er fra tennis (*fodfejl*) og bordtennis (*pingpong*) og,

ganske markant, fra curling, nemlig *curlingbarn* (om et barn hvis forældre fejler alle forhindringer til side).

Gamle og nye metaforer

Det er notorisk vanskeligt at datere ord og deres betydninger, og det bliver endnu sværere når det også drejer sig om ordforbindelser, som det ofte er tilfældet med billedlige udtryk. Jeg har dog forsøgt at sætte årstal på det lille udvalg jeg beskæftiger mig med her i artiklen. Dateringen er foretaget ud fra *Ordbog over det danske Sprog* (med supplement), *Nye Ord i Dansk og Den Danske Ordbog*. Netop fordi grundlaget for dateringen er usikkert, vil jeg kun forsøge mig med forsigtige og foreløbige konklusioner. Mere omfattende studier ville formentlig give mere sikre resultater.

Blandt de ældste metaforer finder man nogle af de generelle sportsudtryk: *der går sport i noget* (1873), *til den store guldmedalje* (1880–1900), *vandrepokal* 'person der ofte skifter position' (1926), *være på hjemmebane* (1955). Hestesporten leverer i tidligere tid udtryk som *hurdle* (1912), *dødt løb* (1917), *et hestehoved foran* (omkring 1910), mens boksningen lidt senere tilføjer en række ord og udtryk som *sende til tælling* (1934), *gå i clinch* (1942), *slå under bæltestedet* (1948). Andre ældre metaforer er *kapløb* (fx med tiden; 1879), *slutspurt* (1924), *pletskud* (1905), *pingpong* (1933).

Områder som fodbold, cykling og motorsport er praktisk talt ikke repræsenteret blandt de udtryk jeg har kunnet datere til før 2. verdenskrig;

det skulle da lige være *skyde over målet* (1920), der i *Ordbog over det danske Sprog* dog forbindes med en skydeskive og ikke fodbold eller håndbold. Til gengæld vrimler det med fodboldinspirerede udtryk fra 1950'erne og fremefter. Blandt de første møder man *tackle* (1957), *score* (1959) og *første division* (1978; senere *superliga*), og senere får man både *det gule* (1975) og *det røde kort* (1984). Fra slutningen af 1980'erne kommer udtrykkene i en lind strøm (og jeg nævner kun et par af de prægnante): *stå på sidelinjen* (1987), *bolden ligger hos nogen* (1990), *ligge til højrebænet* (1995).

Fra 1970 og især i 1990'erne dukker et par karakteristiske udtryk fra cykling og motorsport op: *have førertrøjen på* (1973), *vide baghjul* (1986), *gå sukkerkold* (efter 1994), *på den store klinge* (1996), *gå i pit* (1990) og *pitstop* (1994).

En forsigtig forklaring jeg tør antyde på grundlag af disse observationer, er at sport som udbredt samfundsfænomen og dermed som ord (frem for det gammelkendte *idræt*) for alvor begyndte at sætte sit præg i sidste halvdel af 1800-tallet, hvor fritid blev et begreb også for de brede masser. Dengang fik vi et par af de generelle udtryk fra hestesport, boksning og atletik. Senere blev fodbold en dominerende sportsgren, både for de aktive og for tilskuerne og de almindeligt interesserede, og derfor er det mere end oplagt at billedsproget også præges af en aktivitet der fylder så meget i medierne. Tilsvarende er cy-

kelsporten, i hvert fald i Danmark, blevet kolossalt populær med direkte tv-transmissioner og anden massiv dækning af store etapeløb som Tour de France. Motorsporten følger til dels samme tendens efter at enkelte danske racerførere som Tom Kristensen har haft stor succes igennem en år-række.

Det er således min hypotese at udvalget af sportsmetaforer i almensproget afspejler hvilke sportsgrene der er populære på det givne tidspunkt. Som nævnt vil det kræve nærmere studier at påvise dette.

Hvorfor sportsmetaforer?

Det fremgår af det foregående at sporten er storleverandør af metaforiske udtryk til almensproget. Hvorfor er den så det? En oplagt forklaring ligger i forlængelse af de nævnte sportsgrenes store popularitet og af udbredelsen af sport i det hele taget. Fordi sport fylder meget i medierne og i folks bevidsthed, er det naturligt at den sproglige billeddannelse tager sit afsæt her. Endvidere kunne man også vove den påstand at sportsudtrykkene understreger en konkurrencementalitet der måske ikke er ny, men er blevet forstærket i de sidste par årtiers tiltagende individualisering og fokusering på den enkelte. Samtidig ser vi dog også en modsatrettet tendens, nemlig den at sporten – måske som erstatning for folkekirken – i særlige tilfælde kan samle nationen som for eksempel da de danske fodboldherrer vandt EM i 1992. Det er blevet sagt

ganske rammende at det eneste danskerne efterhånden er fælles om, er kongehuset og fodboldlandsholdet.

Sportens egne metaforer

Hvad så med sports sprogets egne metaforer? Selvom man skøjter hen over avisernes sportssider eller prøver at lukke ørerne når der er sports transmissioner i fjernsynet, undgår det nok de færrestes opmærksomhed at sportslige aktiviteter gerne kommenteres i et billedrigt sprog. Jeg vil her indskrænke mig til at give et par smagsprøver.

Indlysende kommer mange af billederne fra en anden kampsfære, nemlig den **militære** (jævnfør tidligere omtalte udtryk som *spredt fægtning*). Herfra kommer udtryk som *fælde en modstander*, *angreb* og *forsvar*, *stilleligningskrig*, *fyre kanonen af* og *målskytte*, men der er næppe noget menneskeligt område som ikke kan gøres til genstand for metaforik når *kampens hede* skal kommenteres.

En spiller der mandsopdækker en anden, kaldes *en overfrakke* eller *en oppasser*, og klarer et hold sig dårligt og ligger til nedrykning, er det *agterlanterne* eller *bundprop*. Omvendt kan en spiller eller et hold efter en lidt langsom start *melde sig ind* i kampen, som var den en interesseklub. Hvis en målmand kommer lidt for langt ud af sit mål, er han *på skovtur*, og går bolden forbi målet, *tager den køkkenvejen*. Et æg (0 point) i tennis eller badminton overgås kun af *briller* (0 point i begge sæt).

Æresrunde

Som en sidste tur rundt på banen kunne det være interessant at overveje om man i andre sprogområder ser andre sportsgrene levere stof til almensproget. Man kunne for eksempel tænke sig her i Norden at vinter-sportsgrene som skiløb og ishockey leverede udtryk til finsk, svensk og norsk, hvor de kun gør det i ringe grad til dansk. Jeg har dog noteret at *slalom* kan bruges om en siksakbevægelse og *faceoff* om en direkte konfrontation,

og *curlingbarn* udgør en markant undtagelse (inspireret af Danmarks foreløbig eneste medalje ved vinter-OL, nemlig curling for kvinder i 1998). Tilsvarende kunne cricket levere input til engelsk i de forholdsvis få engelsktalende lande hvor det er en stor sport, og baseball, basketball og amerikansk fodbold det samme i USA.

Emnet er indtil videre ikke særlig udforsket i Norden, og bolden er hermed givet op til andre sprog- og sportsinteresserede.

Henrik Lorentzen, *cand.mag.*
seniorredaktør i Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab

En anden udgave af artiklen er publiceret i Caroline Sandström, Ilse Cantell, Eija-Riitta Grönros, Pirkko Nuolijärvi & Eivor Sommardahl (red.): *Perspektiv på lexikografi, grammatik och språkpolitik i Norden*, 2015. Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 39. <<http://www.språkainstitutet.fi/antologi2015>>

Russiske efternavne

Af Thomas Olander

Russisk og dansk

Redaktionen for *Mål & Mæle* interesserer sig for efternavne. I tidligere numre har man kunnet læse om forholdene i dansk »Er Olsen tykkere end Jensen« i 1. årg. nr. 2; om efternavne i 23. årg. nr. 2; og om efternavnenes historie i 35. årg. nr. 1). I dette indlæg skal vi ud over stepperne – til Rusland.

Rusland kan forekomme noget fjernt – der er 10.000 km fra Esbjerg til Vladivostok – og det russiske sprog kan virke fremmedartet. Men er det nu egentlig også det?

Russisk og dansk tilhører begge den indoeuropæiske sprogæt. Man skal bare 6.000 år tilbage i tiden – ikke meget i den store sammenhæng – så mødes forstadierne til russisk og dansk i et fælles grundprog. Den fælles forhistorie kommer bl.a. til udtryk i et stort antal ord der nedstammer fra dette fælles grundprog. Tag gode danske ord som *mor*, *bror*, *søster* og *datter* – på russisk hedder de *mat*, *brat*, *sestrá* og *dotj*. *Næse* hedder *nos*, *vand* hedder *vodá*, og en dansk *mus* er en russisk *mysj*. Det er ikke tilfældigt at de danske og russiske ord minder så meget om hinanden. Det skyldes at disse ord var til stede i det indoeuropæiske grundprog og har levet en rar og tryk tilværelse lige siden uden at blive skif-

tet ud med andre ord undervejs – kun en lydforandring i ny og næ og justeringer i bøjningen har gjort at ordene ikke er helt ens på russisk og dansk.

Også efter opløsningen af det fælles grundprog har forstadierne til russisk og dansk haft en del med hinanden at gøre. Selv om Rusland i perioder kan lade til at være isoleret fra Europa, viser det russiske sprog tydeligt at så alene står Rusland nu alligevel ikke. Ganske dagligdags ord som *rjukzák* 'rygsæk', *buterbród* 'smørrebrød', *graf* 'grave', *kartófel* 'kartoffel' og *parikmákhher* 'frisør' (fra tysk *Perückenmacher*) viser at russerne ikke har været blege for at låne et godt ord fra tysk. Og et hav af lån fra fransk – fx *bagázj* 'bagage', *garázj* 'garage', *mébel* 'møbel', *restorán* 'restaurant' – er med til at give russisk et romansk pift.

Selv det kyrilliske alfabet, som kan virke fremmedartet, er en af de nærmeste slægtninge til vores eget latinske alfabet. Kyrillisk blev skabt for tusind år siden på grundlag af det græske alfabet, som også det latinske alfabet blev dannet ud fra, bare på et tidligere tidspunkt. Så det er ikke tilfældigt at bogstaver som A, E, O, M og T har nogenlunde samme lydværdi i det kyrilliske alfabet som i det latinske.

Russiske fornavne

Også russiske fornavne er mindre eksotiske end det umiddelbart ser ud. Mange af dem er lånt fra græsk og genfindes i dansk. Det gælder pige-navne som *Jeléna*, *Jekaterína* og *Irína* fra græsk *Helénē*, *Aikaterínē* og *Eirénē* – som vi har i dansk *Helene*, *Katrine* og *Irene*. Og det gælder drengenavne som *Iván*, *Pjótr* og *Fjódor* fra græsk *Iōánnēs*, *Pétros* og *Theódoros* – vores *Johannes* (og *Jens* og *Hans* osv.), *Peter* (og *Per*) og *Theodor*.

Andre fornavne har russerne snuppet fra os – eller rettere vores (sproglige) forfædre og -mødre. Således stammer typiske russiske drengenavne som *Ígor* og *Olég* fra *Ingvarr* og *Helgi*, og *Ólga* er såmænd den russiske udgave af *Helga*.

Efternavne dannet af fornavne og stednavne

Ser man nærmere på de russiske efternavne, bliver det klart at russisk også her er mindre eksotisk end man kunne tro. Mange efternavne er dannet ud fra fornavne – *Jensen*-typen. Her har vi *Ivanóv* af *Iván*, *Petróv* af *Pjótr* og *Aleksándrov* af *Aleksánder*. Også efternavne dannet ud fra stedsbetegnelser – *Østergaard*-typen – finder man i russisk: *Trubetskóv* fra byen *Trubtjévsck* og *Moskóvsckij* fra *Moskvá*.

Efternavne dannet af erhverv

Russerne har også professionsefternavne, af samme type som vores *Møller*. Blandt de udbredte af slagsen

er *Kuznetsóv* og *Kovaljóv*, der er afledt af to forskellige ord for 'smed', nemlig *kuznéts* og det ikke mere brugte *kovál*; de to ord er i øvrigt beslægtet med hinanden. Tilsvarende er *Médnikov* afledt af *médnik* 'kobbersmed'. Man kan også hedde *Popóv*, der er afledt af *pop* 'præst' (og ja, den russisk-ortodokse kirke tillader gifte mænd at blive præster), og *Ponomarjóv* af *ponomár* 'kirketjener, klokker'.

Andre professionsefternavne er *Khlébnikov* (af *khlépnik*, et gammelt ord for 'bager', der er afledt af *khleb* 'brød'), *Mjasnikóv* (af *mjasník* 'slagter', afledt af *mjásó* 'kød') og *Medvédnikov* (af et ord der betyder 'bjørnejæger, bjørnepelshandler', fra *medvéd* 'bjørn').

At russerne ikke altid har levet i fred og fordragelighed med omverdenen antydes af professionsefternavne som *Generálov*, *Grenadérov*, *Kapítánov*, *Komendántov*, *Majórov*, *Ofitsérov*, *Serzjántov* og *Soldátov*, der alle indeholder let genkendeligt lånestof. *Púsckin* er afledt af *púsckja* 'kanon'. I den mere fredelige ende af erhvervsefternavne dannet til låneord har vi *Fabrikántov*, *Muzykántov*, *Sekretarjóv*, *Senátorov*, *Sjtukatúrov*, *Studéntov* og *Sufljórov*.

Efternavne dannet af dyrenavne

En tand mere eksotisk er det at russerne har en udpræget forkærlighed for efternavne der er afledt af betegnelser for dyr, især fugle: *Gólubev* af *gólub* 'due', *Kulikóv* af *kulík* 'ryle',

Lébedev af *lébed* 'svane', *Sokolóv* af *sokól* 'falk', *Solovjón* af *solověj* 'nattergal', *Sorókin* af *soróka* 'skade', *Vorobjón* af *vorobėj* 'spurv'; og *Bobróv* af *bobr* 'bæver', *Kozlón* af *kozjól* 'gedebuk', *Medvédev* af *medvéd* 'bjørn', *Mýsjev* af *mysj* 'mus', *Orlóv* af *orjól* 'ørn', *Svínjin* af *svinjá* 'svin', *Vólkov* af *volk* 'ulv' (ja, de to sidste ord er beslægtet med de tilsvarende danske ord) og *Zájtsev* af *zájats* 'hare'. Listen over dyreefternavne er lang – intet dyr er for stort eller for småt. Selv et undseligt dyr som myggen, russisk *komár*, har fået et efternavn opkaldt efter sig – det er ikke ualmindeligt at hedde *Komarón* i Rusland.

Efternavne dannet af tilnavne

Det mest udbredte efternavn i Rusland er dog *Smirnón*, der er repræsentant for kategorien »efternavne dannet af tilnavne«. *Smirnón* kommer af adjektivet *smírnyj* 'rolig, fredelig', der indeholder præfikset *s-* og substantivet *mir* 'fred' eller 'verden', som også har givet navn til en rumstation. Andre positivt ladede navne inden for denne kategori er *Krasúkhin* af *krasá* 'skønhed', *Potjténnov* af *potjténnyj* 'agtværdig' og *Smélov* af *smélyj* 'modig'.

Anderledes faktuelle – og muligvis mere autentiske i deres oprindelse, tænker man – er efternavne som *Durnopjánov* af *dúrno pjányj* 'slemmt fuld', *Gorbatjón* af *gorbátjy* 'pukkelrygget', *Kudrjávtsjev* af *kudrjávyy* 'krøllet', *Tolstój* af 'fed', *Usatjón* af

usátyj 'som har et stort overskæg' og *Volosátov* af *volosátyj* 'behåret'. I den kulinariske ende finder man *Gribojédov* og *Morzzejédov* (af hhv. *grib* 'svamp' og *morzj* 'hvalros' efterfulgt af roden *jed-* 'spise') og *Kostoglóđov* (af *kost* 'knogle' og *glod-* 'gnave').

Det kunne blive en lang togtur med den transsibiriske jernbane hvis man delte kupe med de personer der har ført til efternavne som *Budarágin* (af *budarága* 'uroeligt menneske'), *Dudýkin* (af *dudýka* 'person som ustandselig sludrer'), *Pugatjénkov* (af *pugát* 'skræmme'), *Serdítjykh* (af *serdítjy* 'sur') og *Tjikhátjón* (af *tjikhát* 'nyse'). Til gengæld har folk med navne som *Bulgákov* (af *bulgá* 'uro, problemer'), *Dokúkin* (af *dokúka* 'irriterende adfærd, påtrængenhed'), *Grjaznón* (af *grjaznyj* 'beskidt'), *Pláksin* (af *plákat* 'græde'), *Prokúdin* (af 'gale streger'), *Nesmejánov* (af *ne* 'ikke' og *smejátsja* 'grine') og *Neumyvákín* (af *ne* 'ikke' og *umyvátsja* 'vaske sig') måske i virkeligheden ikke været så slemme som man kunne tro – tilnavnene som disse efternavne er afledt af, menes nemlig at være givet præventivt, altså for at forhindre at bærerne af dem skulle leve op til dem.

Til gengæld skyldes det fraværet af en anden form for prævention at man har skullet navngive børn født uden for ægteskab – de blev tit kaldt *Bogdán* 'givet af gud', og deres efterkommere kunne således bære efternavnet *Bogdánov*, der er temmelig udbredt.

Hr. Myggesen?

Som vi har set, er det russiske sprog mindre eksotisk end man kunne tro. Kulturelt har russerne dog alligevel på visse punkter fulgt andre veje end os andre, og det gælder så blandt andet traditionen for navngivning. Derfor byder russiske efternavne på

mange festlige indslag, som man kun kan savne herhjemme: Hvorfor har vi ikke en fru Bæversen og en hr. Myggesen, en fru Behåretsen og en hr. Beskidtsen, en fru Hvalrosspiseren og en hr. Irriterendesen, når russerne nu har dem?

*Thomas Olander,
lektor, ph.d., dr.phil.
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet*

Anvendt litteratur

Dal, Vladimir. 1903–1909. *Tolkovyj slovar zjivogo velikoruskago jazyka Vladimira Dalja*. Tretje, ispravlennoje i znatjitelno dopolnennoje izdanije pod redaktsijeju prof. I. A. Boduèna-de-Kurtenè. 4 bd. S.-Peterburg & Moskva: M. O. Volf.

Unbegaun, Boris O. 1972. *Russian surnames*. Oxford: At the Clarendon Press.

Svar til Sprogviden med spansk tema

1. Trods navnet *Sierra Leone*, der betyder 'Løve-bjergene', tales der i dag engelsk i det afrikanske land.
2. *Cruz* betyder 'kors' (sml. *krucifiks*, *crusade* (korstog), *cruise* (krydstog), *kryds* etc.
3. *Bomberos* er brandvæsenet på spansk. Motivet er nok *pumpere* (»dem, der pumper vand og sprøjter det mod ilden«).
4. Spansk er andetstørste sprog i verden, efter mandarin (kinesisk).
5. Den lille (bl.a.) spanske krølle kaldes en *tilde*.
6. *Manuel* var navnet på den kommunikativt udfordrede barceloner.
7. Det spanske svar på *Poul* er *Pablo*.
8. *Atún* betyder 'tun'.
9. En *escuela* er en *skole*.
10. *Sin dineros* betyder 'uden penge' eller 'pengeløs'.
11. Med *Gracias por su visita!* takker man for besøget.
12. *Das kommt mir Spanisch vor* udtrykker, at man intet har fattet. Måske motiveret af de hurtigtalende spaniere.
13. Det ved vi heller ikke!
14. Den spanske ret udtales [pae(1)ja], alt efter region.
15. Man kan fx sige »*Dos cervezas, por favor!*«

i Sprogviden med spansk tema!

Det skal ikke altid være, som det plejer, så denne gang serverer vi sprogspørgsmålene som tilbehør til en god *paella*. Dertil nydes en kold *cerveza*!

1. I hvilket af disse lande har spansk ikke officiel status? *Guatemala, Sierra Leone, El Salvador, Peru* eller *Argentina*?
2. Hvilken betydning ligger til grund for skuespillerinden *Penelope Cruz'* efternavn?
3. Hvad betyder *bomberos*? *Bryster, brandmænd* eller *granater*?
4. Hvilken rang har spansk som modersmål i verden?
5. Hvad kaldes »krøllen«, der sættes over *n*'et i bl.a. sprogbetegnelsen *español*?
6. Hvad hedder den spanske tjener i tv-serien *Fawlty Towers* (Halløj på Badehotellet), som altid undskyldende og med tyk accent sagde: »I learn English from a book«?
7. Hvad er den spanske variant af *Poul*?
8. Hvad er *atún* på spansk? *Tun, atten* eller *nyse*?
9. Hvad er *escuela*? *Skole, lille æske* eller *snegl*?
10. Hvad betyder *sin dineros*? *Syndefald, pengeløs* eller *uden tillidelse*?
11. Hvad betyder *gracias por su visita*?
12. Hvad betyder den tyske vending *das kommt mir Spanisch vor*?
13. Hvorfor er der flere, der studerer spansk end tysk i Danmark?
14. Hvordan udtales *paella*?
15. Hvordan beder man relativt kort og nogenlunde høfligt om to øl på spansk?